
— Danijel Vojak —

ISSN 0353-295X

RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest

Vol. 37, Zagreb 2005.

UDK 94(=214.58)(497.5)~1873/1918~

316.423.6(=214.58)(497.5)~1873/1918~

Izvorni znanstveni rad

Zakonsko reguliranje položaja romskog stanovništva na području banske Hrvatske 1873-1918.

U radu se analiziraju propisi koje je donijela zemaljska vlada u Zagrebu, a koji se odnose na reguliranje položaja romskog stanovništva u razdoblju od druge polovine XIX. stoljeća do 1918. godine. Navedeni propisi dijelom su sakupljeni u zbornicima zakona Milivoja Vežića i Milana Smrekara, a za potrebe ovoga rada analizirani su arhivski fondovi Odjela za unutarnje poslove zemaljske vlade koji se čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu. Doneseni propisi imali su primarna dva cilja: spriječiti ulazak i kretanje stranih nomadskih Roma i prisilno kolonizirati domaće romsko stanovništvo. Sama uspješnost u provođenju propisa vrlo je dvojbeni jer su dijelovi romskog stanovništva zadržali i dalje nomadski način života. Neuspješnost navedenih propisa može se shvatiti zbog toga jer se prilikom njihova donošenja posezalo za silom (npr. uhićenjima, protjerivanjem).

Ključne riječi: Romi, zakoni, kolonizacija, banska Hrvatska.

Romsko stanovništvo naselilo se na područje Hrvatske u drugoj polovini XIV. stoljeća, a institucije vlasti morale su, ponajprije zbog njegova nomadskog načina života, zakonski regulirati njegov položaj. U radu analizirat ću zakone koje je donio Odjel za unutarnje poslove zemaljske vlade (dalje *Odjel* – op. D. V.) u razdoblju od druge polovine XIX. stoljeća do 1918., a koji se odnose na reguliranje položaja Roma.¹ Arhivska građa *Odjela* relativno je dobro očuvana i za nju je izrađen inventar građe.² Potrebno je napomenuti kako su unutar *Odjela* u određenim razdobljima postojali posebni spisi koji su se odnosili na Rome. Analiza propisa ponajprije će biti usmjerena na istraživanje razloga i motiva donošenja

¹ Navedeni zakone nalaze se u djelu Milivoja Vežića, *Pomoćnik za javnu upravu: sbirka najvažnijih zakonah i naredbah o javnoj sigurnosti, obćem zdravlju i o narodno-gospodarskoj priglbedbi u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji s pripojenom bivšom hrv.-slav. Krajinom* (prvi svezak, Zagreb 1884); u djelu Milana Smrekara, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* (treći svezak, Zagreb 1902) i u službenim Narodnim novinama (Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 23. kolovoza 1916. broj 69.270 o popisu cigana skitalaca i o stalnomu nadzoru nad njima, *Narodne novine*, 15. 9. 1916, br. 211, 2-3). U Vežićevu djelu nalaze se zakoni o Romima doneseni u razdoblju od 1873. do 1880., dok se u Smrekarovu djelu nalaze zakoni koji su doneseni u razdoblju od 1873. do 1896. godine.

² Više o arhivskoj građi *Odjela* za unutarnje poslove vidi u: J. I. Vidmar, Registratura *Odjela* za unutarnje poslove zemaljske vlade u Zagrebu 1869.-1918., *Arhivski vjesnik*, 1 (1958) 1, 411-445.

Tablica 1. Broj Roma na području banske Hrvatske 1880-1910.

	1880.	1890.	1900.	1910.
Županija Lika-Krbava				
Kotari	13	6	5	9
Ukupno	13	6	5	9
Županija Modruš-Rijeka				
Kotari	63	112	69	229
Ukupno	63	112	69	229
Županija Zagreb				
Kotari	317	531	540	1419
Gradovi	37	43	60	191
Ukupno	354	574	601	1610
Glavni grad Zagreb	1	13	4	16
Županija Srijem				
Kotari	2002	2737	2953	4983
Gradovi	10	21	48	60
Ukupno	2012	2758	3001	5043
Grad Zemun	27	42	1	40
Županija Varaždin				
Kotari	38	24	150	316
Ukupno	38	24	150	316
Grad Varaždin	3	29	11	
Županija Bjelovar-Križevci				
Kotari	75	103	1122	1732
Gradovi	4	2		20
Ukupno	79	105	1122	1752
Županija Požega				
Kotari	211	205	183	260
Gradovi	1	6		14
Ukupno	212	211	183	274
Županija Virovitica				
Kotari	677	1019	2053	2961
Ukupno	677	1019	2053	2961
Grad Osijek	3		7	17
Županija Varaždin				
Kotari	38	24	150	316
Ukupno	38	24	150	316
Ukupno Kotari	3396	4737	7075	11.909
Ukupno Gradovi	86	156	132	358
Ukupno Kotari i Gradovi	3482	4893	7207	12.267

Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije, sv. I, 24-35; Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije, sv. II, 23-24.

propisa te na uspješnost njihova provođenja. Cilj je rada spoznavanje načina na koji su se državne i lokalne vlasti odnosile prema romskom stanovništvu, a time i kvalitetnijeg razumijevanja povijesti ove manjine na prostoru Hrvatske u tom razdoblju.

Položaj Roma na području banske Hrvatske 1873-1918.

Prema provedenim popisima stanovništva, broj Roma kretao se između 3.482 (1880) i 12.267 (1910), a u ukupnom broju je stanovništva bio u prosjeku 0,3% od cjelokupnog stanovništva banske Hrvatske.³ Statistički podaci pokazuju kako je broj Roma na području banske Hrvatske činio između 4,23% (1880) i 18,01% od ukupnog broja Roma u Ugarskoj, tj. područje banske Hrvatske bilo je slabije naseljeno romskim stanovništvom.⁴ Najveći broj romskog stanovništva nalazio se na području Srijemske i Virovitičke županije, a najmanji broj u Modruško-riječkoj i Ličko-krbavskoj županiji.⁵ Razlog tomu može se naći u tome što su navedene županije graničile s Ugarskom gdje se nalazio veći broj Roma. Istaknuo bih kako je romsko stanovništvo većinom bilo mlado, nepismeno te pravoslavne vjere.⁶

U analiziranom je razdoblju na području banske Hrvatske živjelo nekoliko romskih plemenskih skupina. O njima 1912. piše Franjo Fancev⁷ u *Narodnim novinama* razlikujući: Kolompare (nomadsko pleme, govore ciganskim jezikom s očuvanim indijskim narječjem, bave se popravkom kotlova, trgovinom konja i prošnjom), Koritare (sjedilačko pleme, govore rumunjskim jezikom), Drobne

³ D. Vojak, Romsko stanovništvo u popisima stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1850.-1910., *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004) 2, 720-721; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1914, 52.

⁴ Potrebno je napomenuti da je nužan oprez prilikom korištenja popisnih podataka zbog izraženih metodoloških propusta u popisivanju Roma. O tome više: D. Vojak, *nav. dj.*, 718-719.

⁵ Vidi: *Tablica I. Broj Roma na području banske Hrvatske od 1880. do 1910.*

⁶ Više o demografskim obilježjima romskog stanovništva na području Hrvatske vidi: D. Vojak, Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931. na području Hrvatske, *Migracijske i etničke teme* 20 (2004) 4, 447-476; N. Hrvatić, Romi u interkulturalnom okružju, *Društvena istraživanja* 5 (1996) 5-6 (25-26), 913-933.

⁷ Književni povjesničar, filolog (Virje, 24. 9. 1882 - Zagreb, 31. 3. 1943). Studirao slavensku i romansku filologiju u Zagrebu a zatim u Beču, gdje je doktorirao. Radio je kao profesor u Bjelovaru te kao knjižničar i ravnatelj Sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Od 1922. radi kao profesor starije hrvatske književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a od 1925. član je Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i urednik *Grade za povijest književnosti hrvatske*. Istraživao je kajkavski dijalekt, jezik hrvatskih protestantskih pisaca, ilirski pokret. U studenom 1912. u *Narodnim novinama* objavio je četiri članka «Iz prošlosti i sadašnjosti cigana» te je u njima neuspješno tražio potporu za šire znanstveno istraživanje povijesti Roma u Hrvatskoj (*Hrvatski leksikon* 1 (A-K), Zagreb 1996, 338).

kovače ili Jožeke (sjedilačko pleme, žive u kućama, bave se trgovinom konja i glazbom, govore umjetnim «gegavačkim» jezikom).⁸

Romsko se stanovništvo u ovome razdoblju bavilo trgovinom (npr. konjima, svinjama) i sitnim obrtom (obradom metala i drveta), a potrebno je istaknuti njihovo sviranje i proricanje. Josip Lovretić,⁹ opisujući narodni život i običaje iz slavonskoga sela Otok (okolica Vinkovaca), zabilježio je krajem XIX. stoljeća čime su se sve Romi bavili. Lovretić piše kako «...cigani idu na nadnicu i idu mazat kuće i druge zgrade; drže konje i kola, pa idu u kiriju. Ciganke štrikaju čarape ili čalampure, idu na nadnicu, u ribu, pomažu ljudima kod mazanja zgrada, idu u majstorske kuće košulje prat, a starije znadu i prosit...al najvoli cigo, kad može uzeti egede u ruke, pa malo svirati...rođen je trgovac s konjima, pa to mu je uz sviranje najmiliji poso...».¹⁰ Prosjačenje kao dio romskih zanimanja izazivao je kod domicilnog stanovništva negativan odnos i reakcije prema Romima. O tome piše Juraj Božičević ističući kako «...kad dôjde-ciganica u kući, onda joj daš jalicu, grebene, rogle, popečak, sikiru ili ča drugo, da ti to ñezin čovik popravi. Kè su poštene i kè se u napridak skrbidu, sve to lipo donesu, ali ji ima nepošteni, pak to ostane kod ñi na uvike. Žene jim se odgražadu: ‘Nego, neka ju neka, vrag ju dal ciganski, neka mi dôjde u kuću: ja ću se s ñôm pognat: hiđadu āu joj lopatu dat!’ Takova ciganica ne dodi u kuću jedno vrime, ali itako kašne dôjde; planinka ju ošpota, a ona se priča, da je zaboravila i da će donest, pa tako ostane na uvik...».¹¹ Romi su svoja zanimanja prilagođavali potrebama domicilnog (seoskog) stanovništva, npr.

⁸ F. Fancev, Iz prošlosti i sadašnjosti cigana, *Narodne novine*, 18. 11. 1912, br. 267, 3/ 19. 11. 1912, br. 268, 3. Ovdje je potrebno istaknuti kako danas u Hrvatskoj prema nekima postoje dvije glavne skupine Roma: Bajaši i Romi koji govore indoeuropski jezik «romani chib». Bajaši vuku podrijetlo iz Rumunjske i Mađarske i govore «ljimba d' bajaš» (bajaški dijalekt starorumunjskog jezika), a bavili su se obrađivanjem drva (npr. koritarstvom). Drugoj skupini Roma pripadaju druga plemena, npr. Lovari, Kanjari, Kaloperi, Haškalijske, Kalderaši...koji se bave trgovinom, obradom metala i glazbom. Iz navedenoga može se zaključiti da današnji Romi-Bajaši vuku podrijetlo od Koritara, a jedan dio današnjih Roma koji govore «romano chib» vuku dijelom svoje podrijetlo od Kolompara (Z. Pongrac, *Gjelem, gjelem: zbirka ciganskih ili romskih pjesama i melodija (s pregledom povijesti i glazbe Roma)*, Zagreb 2003, 83-84; I. Rumbak, *Potrebe/problemi romske populacije u Republici Hrvatskoj: integracija bez asimilacije*, Zagreb 2003, 74-75).

⁹ Svećenik (Otok, 30 .6. 1865 - Čardak, 27. 10. 1948). Pohađa gimnazije u Zagrebu i Vinkovcima, a zatim bogosloviju u Đakovu gdje je 1888. zaređen. Kao svećenik službuje u Županji i Vrpolju, od 1890. radi kao ravnatelj biskupske tiskare u Đakovu. Od 1902. župnik je u Gradištu kod Vinkovaca, a za vrijeme Prvoga svjetskog rata umirovljen. Autor je mnogobrojnih etnografsko-književnih radova (M. Đidara, Josip Lovretić – svećenik, *Prilozi sa Znanstvenog kolokvija 1998. održanog u sklopu 10. Pjesničkih susreta Drenovci*, 6. i 7. studenog 1998, Otok 1998, 63-66; V. Deželić, Lovretić, Josip, *Znameniti i zaslužni Hrvati...*, Zagreb 1925 (reprint 1990), 165).

¹⁰ J. Lovretić, Otok, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, sv. 2, Zagreb 1897, 371.

¹¹ J. Božičević, *Narodni život u Šušnjev selu i Čakovcu. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, sv. 11, Zagreb 1906, 209.

izrađujući željezne i drvene predmete za seljake poput korita, kotlova, sjekira, svrdla i lanaca. No, jedan je dio njihovih zanimanja domicilno stanovništvo negativno percipiralo i u skladu s time odnosilo se prema njima.¹²

Domaće stanovništvo negativno je percipiralo Rome kao lukave varalice i lopove, a takva percepcija posebno je uočljiva u mnogobrojnim novinskim člancima. Istaknut ću samo jedan primjer, pismo «jednog Goranina» koje je u siječnju 1901. objavljeno u *Riječkom novom listu*. Autor pisma zalaže se za iskorjenjivanje Roma predlažući da «...svako diete koje Ciganka porodi imalo bi odmah redarstvenim putem smjestiti u prvo pohranilište, tako da ni mater nebi znala gdje je diete, niti diete čije je. Stara generacija (Cigana – op. D. V.) bi s vremenom izumrla, a mladjeg naraštaja ne bi bilo i tako odoše Cigani bez traga...».¹³ Ovakve ideje mogu se pronaći i u drugim listovima, a sugeriraju «napet» odnos između domaćeg i romskog stanovništva.¹⁴

Zakonsko reguliranje položaja romskog stanovništva u banskoj Hrvatskoj 1873-1918.

Prvi podaci o romskom naseljavanju na području Hrvatske su iz druge polovine XIV. stoljeća, a dva stoljeća kasnije mogu se pronaći prvi podaci o zakonima koji se odnose na romsko stanovništvo. Zakone koji se donose na romsko stanovništvo spominje Emilij Laszowski 1894. u članku «Povijesna crtica o ciganima» u *Narodnim novinama*. Laszowski piše kako je Hrvatski sabor u travnju 1593. na zasjedanju u Zagrebu odredio «...da svaki ciganin, gdje god se koji uhvati, dužan podavati u zemaljske svrhe 12 denarah...».¹⁵ Laszowski zatim navodi da je hrvatski ban Josip Esterhazy 1738. u Glini donio posebnu naredbu o Romima kojim je odredio njihovo podvrgavanje «ciganskom» kapetanu i plaćanje poreza.¹⁶ Josip Matasović spominje u članku «Cigani u doba terezijanstva i josefinizma» (*Narodna starina*, 1928) kako je Hrvatski sabor u prvoj polovini XVII. stoljeća donio odredbu o protjerivanju romskog stanovništva.¹⁷ Laszowski i Matasović spominju niz odredbi o Romima koje su donijeli carica Marija Terezija i car Josip II. u drugoj polovini XVIII. stoljeća. Navedene odredbe odnosile su se na odvajanje romske djece od

¹² Više o romskim zanimanjima vidi: D. Vojak, Odnos između seoskog i romskog stanovništva na području Hrvatske i Slavonije, 1900.-1910, *Sociologija sela* 42 (2004) (165/166), 369-372.

¹³ Proti ciganima, *Riječki novi list*, 15. 1. 1901, br. 12, 2.

¹⁴ Članci slične tematike bili su česti u tom razdoblju, a izdvojio bih samo neke: Naseljavanje ciganah, *Hrvatska straža*, 25. 2. 1888, br. 8, 2-3; O kolonizaciji ciganah, *Narodne novine*, 1. 3. 1889, br. 50, 1; J. Benaković, Cigansko pitanje, *Narodna obrana*, 11. 8. 1907, br. 186, 5; Cigani, *Hrvatski narod*, 8. 12. 1910, br. 49, 2-3.

¹⁵ E. Laszowski, Povijesna crtica o ciganima, *Narodne novine*, 15. 9. 1894, br. 211, 4.

¹⁶ Isto, 4-5.

¹⁷ J. Matasović, Cigani u doba terezijanstva i josefinizma, *Narodna starina*, 8 (1928) 17, 200.

njihovih obitelji i smještanje u seljačke obitelji, zabranu međusobne ženidbe i prakticiranja romskih običaja, uporabu romskog jezika te ograničavanje i nadziranje romskog kretanja.¹⁸ Sedamdesetak godina kasnije, banska vlada u Zagrebu je u lipnju 1851. donijela propis da se «...ciganske čete, kao i pojedini cigani, makar i putnim listovi providjeni, imaju se u svoja rodna mjesta odpraviti, ako bi se bez stanovite svrhe ili zasluge klatarili...».¹⁹ Iz navedenih je podataka vidljivo da su hrvatske vlasti pokušavale zakonima od XVI. stoljeća spriječiti (ograničiti) nomadsko kretanje romskog stanovništva te ih prisiliti na kolonizaciju s konačnim ciljem njihove asimilacije. No, u tome nisu imali značajnijeg uspjeha jer je i dalje znatan dio romskog stanovništva održavao nomadski način života. Postupci hrvatskih vlasti mogu se promatrati u širem europskom kontekstu, jer su brojne europske države na sličan način pokušavale riješiti romsko pitanje. Neke su države koristile iznimno oštre mjere, pa je na području Španjolske, Nizozemske, Francuske bilo dozvoljeno ubijati Rome s ciljem njihovog istrebljenja.²⁰ Unatoč svim mjerama, romsko je stanovništvo uspijevalo zadržati svoj način života, a razvojem modernog građanskog društva oni ponovno dolaze pod povećalom institucija vlasti koje nastoje što preciznije regulirati njihov zakonski položaj.

Odjel je 5. 7. 1873. donio naredbu (broj 8936) kojom se zabranjuje romskim nomadskim skupinama skitanje i boravak u mjestu koje im nije zavičajno te se propisuje da ih oružnički i politički (lokalni) organi protjeraju. Milan Smrekar²¹ kao obrazloženje toj naredbi navodi slučaj romske nomadske skupine iz Ugarske koja je tek na području Riječke županije zaustavljena te preko Kranjske vraćena u Ugarsku.²² Dva mjeseca kasnije, *Odjel* donosi sljedeću naredbu (20. 9. 1873, broj 12.712.) u kojoj stoji kako «...još uvijek vidjaju se ciganske družbe, dolazeće ponajviše iz susjedne Ugarske tumarati do mjesta do mjesta po Hrvatskoj i Slavoniji...» te se «...upućuju pogranične oblasti, da takove ciganske družbe odmah u svojem području zaustaviti i natrag krenuti nastoje, da ne prodiru u udaljenije nutarnje kotare, i na taj način, da se ne zadržavaju dulje u zemlji, jer što dulje

¹⁸ E. Laszowski, *nav. dj.*, 5; Matasović, *nav. dj.*, 201.

¹⁹ M. Vežić, *nav. dj.*, 93.

²⁰ B. Bernard, Tolerancija i progon: Romi u razdoblju prosvjetiteljstva, *Svesci: Comunio*, 29 (1995) 95, 54-62; D. Kalember, Kolektivna osuda skitničkog naroda Roma, *Naše teme*, 28 (1984) 7-8, 1305-1308.

²¹ Državni službenik (Zagreb, 29. 1. 1856 – Zagreb, 12. 10. 1908). Završio je Upravnu školu u Zagrebu, a od 1879. radi kao pristav u Petrinji. Kao perovođa Riječke županije radi u Ogulinu (1886-1891), od 1891. radi u Odjelu za unutarnje poslove banske vlade u Zagrebu (1892-1898. kao vladin tajnik, od 1898. kao odsječni savjetnik). Autor je nekoliko djela pravne tematike (V. Deželić, Milan Smrekar, *Znameniti i zaslužni Hrvati...*, Zagreb 1925 (reprint 1990), 242).

²² M. Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, sv. III, Zagreb 1902, 323-324; M. Vežić, *Pomoćnik za javnu upravu: sbirka najvažnijih zakonah i naredbah o javnoj sigurnosti, obćem zdravlju i o narodno-gospodarskoj priglbedbi u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji s pripojenom bivšom hrv.-slav. Krajinom*, sv. I, Zagreb 1884, 93.

borave tu, time više štete mogu nanieti svakovrsnim tatbinama ovozemnomu pučanstvu...».²³ Ubrzo *Odjel* donosi novu naredbu (19. 1. 1874, broj 16.658), kojom se propisuje da se strani romski nomadi zbog čestih krađa konja moraju uz pomoć oružništva zaustaviti i otpraviti u njihovo zavičajno mjesto.²⁴ Lokalne vlasti u lipnju iste godine šalju upit *Odjelu* tražeći precizno reguliranje odnosa prema domaćim i stranim romskim skupinama. *Odjel* odgovara donoseći naredbu od 21. 6. 1874. (broj 9625, u kojoj «...razjasnjuje se, da se s tuzemnim ciganima, koji su prigodom pučkog popisa kao domaći stanovnici to jest pripadnici kraljevina Hrvatske i Slavonije s nadležnošću u kojoj obćini ove zemlje popisani, ima postupati, kao i sa ostalim tuzemnim stanovništvom. Samo strani cigani dolazeći iz vana, poimence obilazeće ciganske čerge, ne smiju se u smislu ovdašnje naredbe od 19. siječnja 1874 broj 16,658 iz 1873 u zemlju trpiti...».²⁵ Iz navedenog je vidljiv oštiji pristup prema romskim nomadskim skupinama, čije je zavičajno mjesto izvan banske Hrvatske, a u usporedbi s domaćim romskim skupinama koji su bili zakonski izjednačeni s ostalim domicilnim stanovništvom.

Pitanje kontrole nomadskih Roma bilo je shvaćeno kao važan problem te je zbog toga *Odjel* donio naredbu od 11. 3. 1876. (broj 4632) kojom «...opominje sve podžupanije, gradska poglavarstva i vanjske obćine pak i oružništvo ... da ne propuštaju kroz svoje područje izvanjskih cigana, već da, kad se gdje zateku, odmah s njima postupaju u smislu gori pozvane ovdašnje naredbe...», a zatim i posebno upozorio pogranične općine na sprečavanje ulaska Roma.²⁶ Ova je naredba donesena i upućena lokalnim vlastima zbog reagiranja riječkih županijskih vlasti početkom ožujka 1876. Tada je veliki župan riječki poslao zemaljskoj vladi dopis da se «...dne 16. veljače t.g. ukaže se u srid sela Krasnica čopor madjarskih ciganah od 22 osobah. Pošto je mogao taj čopor unatoč naredbi vis. zem. Vlade od 19. siječnja br. 16658 točka II tj. do primorja doprieti - služi dokazom, kako se slabo mari od niekih oblasti za strogo obdržavanje te naredbe...».²⁷ Uočljivo je kako je u navedenim naredbama zakonodavac naglašavao potrebu kvalitetnijeg provođenja propisa na lokalnoj razini, a to na određeni način sugerira poteškoće u provođenju propisa. Česte optužbe lokalnih organa za nelegalne aktivnosti romskog stanovništva samo su poticale vlasti na «strogo provođenje» donesene naredbe.²⁸

S namjerom kvalitetnijeg provođenja postojećih propisa, *Odjel* 31. 1. 1878. donosi naredbu (broj 21.615) kojom se naglašava kako «...najstrožijim nadzorom,

²³ M. Smrekar, *nav. dj.*, 324.

²⁴ Isti, 324; M. Vežić, *nav. dj.*, 93.

²⁵ Isti, 324; Isti, 93.

²⁶ Isti, 324-325.

²⁷ HDA, sign. 79, UOZV, kut. 247, 1876. g., br. 4632, 13-16.

²⁸ Usporedi: HDA, sign. 79, UOZV, kut. 234, 1875. g., br. 15346, 14-16; HDA, sign. 79, UOZV, kut. 234, 1875. g., br. 3804, 14-16.

koga da obćine vrše nad ciganima, usliedit će nedvojbeno najbolje sredstvo, da se, ako ne svemu, a ono sigurno mnogomu zlu, koga cigani čine, stane na put... samo neka upravne oblasti i obćinska poglavarstva sa svojom energijom i sdušnošću o njezinom udjelotvorenju nastoje; jer što koristi i najbolje pisana naredba, ako se ona po nadležnih organah u život ne privadja. S toga se podžupanije i gradska poglavarstva svom ozbiljnošću pozivlju i opominju, da u pogledu cigana sa svom strogošću u smislu postojećih propisa, a i polag sada ovdje iztaknutih odredaba postupaju ... U ovoj odredbi se ujedno i ovozemno oružničko zapovjedništvo ubaviešćuje pozivom, da oružničkim postajam u tom obziru shodan nalog i naputak dade ... podžupanije i gradska poglavarstva neka pogledom na ove odredbe shodno i dotične župnike pozovu i upute, da i oni sa svoje strane u pogledu vjenčanja i krštenja, ter pokapanja udomljenih cigana strogo paze, i naukom nastoje pripomoći, da se ovi cigani redovitom življenju priuče...».²⁹ U ovoj je naredbi uočljivo da *Odjel* poziva sve razine lokalne vlasti (političke organe, oružništvo, župnike) na međusobnu suradnju s ciljem provođenja propisa o kontroli romskog stanovništva. Takva se kontrola ponajprije odnosi na romsko kretanje, ali i na precizno bilježenje njihovih vjenčanja, krštenja i pogreba, tj. omogućavanje državnim i lokalnim vlastima stalnu kontrolu broja i kretanja romskog stanovništva.

Četiri godine kasnije,³⁰ *Odjel* donosi novi propis (naredba od 9. 12. 1882., broj 25.094) u kojem upozorava «...da je skitanje cigana toli mah preotelo, da je otud nesigurnost i pogibelj tudjemu vlasništvu zavlādala, iz čega se zaključuje, da se posvuda ne upotrebljavaju mjere, kojima se može tome kripko na put stati...tim povodom upućuju se oblasti, da nad tim bdiju, kako će se točnim i svestranim obdržavanjem propisa rečene naredbe (od 31. 1. 1878, broj 21.615 – op. D. V.) predusresti posljedicam skitanja cigana, pa da mogu prema potrebi područnim obćinskim poglavarstvom izdavanje propustnica za cigane u obće zabraniti. Ako oblasti budu strogo bdile, da se po obćinskih organah spomenuta ovdašnja naredba u svemu točno provadja, stati će se i tom neredu na kraj, zato neka upravne oblasti obćinske organe osbiljno odgovornima učine za svaki propuštaj obdržavanja iste...».³¹ Posebnost ove naredbe je u tome što sam *Odjel* priznaje «nered» u provođenju propisa o kontroli kretanja Roma i što sugerira ozbiljne teškoće u provođenju same naredbe na terenu. Nedovoljno provođenje ove naredbe dovelo je do nekontroliranog «skitanja» Roma, ali i određenu nesigurnost lokalnog stanovništva.

²⁹ M. Smrekar, *nav. dj.*, 325-326.

³⁰ Potrebno je istaknuti kako je *Odjel* krajem 1880. donio «Razpis» (od 14. 11. 1880., broj 24.856) kojim je upozoravao redarstvene organe na nužno pridržavanje naredbe od siječnja 1874., jer «...u novije doba, po glasu izvještajah kr. podžupanijah iz raznih krajevah zemlje proizlazi, da su opet po svuda zaredala razna zla i kažnjiva djela (Roma – op. D. V.)...» (M. Vežić, *nav. dj.*, 95).

³¹ M. Smrekar, *nav. dj.*, 326.

Priključenje područja Vojne krajine u bansku Hrvatsku dovelo je i do zakonskog ujednačavanja postojećih propisa glede romskog stanovništva.³² Na prijedlog Kraljevskog zemaljskog Oružničkog zapovjedništva u Zagrebu, *Odjel* je donio posebnu naredbu 9. 12. 1882. (br. 25.094) kojom se postojeće naredbe iz prosinca 1874. i siječnja 1878. moraju provoditi i na području bivše Vojne krajine.³³ Nešto više od pola godine kasnije ta je naredba primijenjena u slučaju uhićenja 21 mađarskog nomadskog Roma na području Ruševa koje se nalazilo na području nekadašnje Vojne krajine.³⁴

Romske nomadske skupine mogle su se legalno baviti obrtom i to sve do trenutka dok nisu poduzele nelegalne radnje poput krađa i varanja domicilnog stanovništva. U tom je slučaju *Odjel* mogao oduzeti dozvolu, a njihovo kretanje i radnje dodatno ograničiti ili zabraniti. Slično se dogodilo romskom nomadskom plemenu Gomanima koje su imalo dozvolu za krpanje kotlova, ali im je *Odjel*, zbog prijave seljaštva da su varali i krali, oduzeo dozvolu izdavanjem posebne naredbe (8. 2. 1891., broj 570).³⁵ Sličan primjer dogodio se desetak godina ranije na području Bjelovara kada su tamošnje podžupanijske vlasti zabranile romskom plemenu Kolomparima «...polazah varošah u proštenjah...» i to zbog «...da su se u dvie noći prije vašarah, koji su se u ovoj občini ovdržavali, triuh gospodarstvih konji pokradeni, a to ili neposredno ili pomoću ciganah...».³⁶

Više od deset godina trebalo je *Odjelu* za donošenje novog propisa koji se odnosio na romsko stanovništvo. U donošenju novog propisa značajnu je ulogu imalo *Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo* (dalje *Društvo* – op. D. V.), čiji je cilj bio potaknuti gospodarski razvoj banske Hrvatske, a okupljalo je članove iz svih društvenih slojeva (plemiće, građanstvo, kler i seljaštvo). *Društvo* je krajem 1883. okupljalo više od 4100 članova u 29 podružnica.³⁷ Na inicijativu zagrebačke

³² Neki znanstvenici navode kako su većina Roma, koja se naselila u Vojnoj krajini, bili izbjeglice iz Osmanskog Carstva te su se bavili tradicionalnim romskim zanimanjima, npr. sitnim obrtom, trgovinom, sviranjem i prosjačenjem. Jedan su dio Roma bili krajišnici. U XVIII. stoljeću plaćali su jednim dijelom posebni porez – «ciganski porez» – i birali svoje predstavnike koje je vojna vlast potvrđivala. Zatim je vlast naredila uklanjanje svih nomadskih Roma. No, u XIX. stoljeću Romima je bio dozvoljen boravak u Vojnoj krajini pod uvjetom da imaju potrebne isprave. Istaknuo bih da je većina Roma na navedenom području bila pravoslavne vjere; A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, knj. 1, Zagreb 1997, 261.; Isti, *nav. dj.*, knj. II, 113, 182, 244; K. Tkalac, *Babogredska kompanija u sastavu brodske granične regimente*, Županja 1970, 118-119.

³³ HDA, sign. 79, UOZV, kut. 704, 1883. g., br. 21932, 13-16

³⁴ HDA, sign. 79, UOZV, kut. 704, 1883. g., br. 21932/ 272, 13-16

³⁵ Isto, 326; Romska nomadska obitelj Goman uhićena je početkom 1879. na području valpovačke općine te im je zbog lažnih dokumenata zabranjeno da borave u navedenoj općini. Navedeno na određeni način potvrđuje konstantnost u prisustvu romskih nomadskih skupina na području banske Hrvatske (HDA, sign. 79, UOZV, kut. 460, br. 15273, 13-16).

³⁶ HDA, sign. 79, UOZV, kut. 460, 1879. g., br. 13471, 13-16.

³⁷ Više o tome: F. Kurlat, *Rad hrv.-slav. gospodarskog društva i njegov razvitak od godine 1841.-1883*, Zagreb 1884; M. Despot, *Osvrt na štampanu građu i literaturu o gospodarskoj povijesti Hrvatske od 1850. do 1918*. (separat iz knjige *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, Zagreb 1967), Zagreb 1967, 304-309.

i pakračke podružnice pokrenuta je rasprava unutar *Društva* za rješavanje «ciganskog pitanja», a sa svrhom da «...će njihov, množinom glasova pojačan vapaj brže doprti i snažnije djelovati na kompetentnom mjestu, ne bi li se našao način, da se to čovječjega imena nedostojno pleme stegne u granice zakona, ako ne možda toliko, da od tuda samo crpi uvjete dostojnijoj egzistenciji a to barem toliko, da ne bude nevoljom za ostali kulturni svijet...».³⁸ Unutar *Društva* osnovan je posebni odbor sastavljen od članova iz podružnica u kojima je romski problem bio najizraženiji. Ovaj je odbor ubrzo donio prijedloge u sedam točaka kako bi se riješio navedeni problem. Prijedlozi su se sastojali od zabrane «skitanja» («klatarenja») romskih nomadskih i domaćih skupina, ograničavanja njihova trgovanja konjima i kućarenja, te nadziranja romskih glazbenika, poticanja stalnog naseľavanja pribavljanjem zemľišta Romima preko državnih zajmova.³⁹ Navedeni prijedlozi upućeni su zemľjskoj vladi koja je zatim zatražila mišljenje županijskih skupština.⁴⁰ Nakon dobivenoga jednoglasnog mišljenja, *Odjel* je 27. 6. 1893. donio naredbu (broj 12.628). Upravo je ta naredba bila najizravnija u zakonskoj regulaciji položaja romskog stanovništva. Naredba se sastoji od četiriju točaka. U prvoj točki zabranjuje se romsko bezrazložno «klatarenje», dok se u drugoj točki ističe da «...skitajućim ciganima, osobito onim, koji u družbah i sa cijelim obiteljima prolaze, i koji su u obćini, kamo dođu, strani, ne smije se pod nikoji uvjet dozvoliti boravaljenje tamo, već se imadu namah makar i uz pripomoć oružništva u svoje zavičajno mjesto odpraviti...».⁴¹ U trećoj točki dozvoljava se domaćim («ovozemnim») Romima kretanje i bavljenje zanatima, samo uz dozvole i besprijeekorno vladanje. Posljednja točka je i najvažnija jer sadrži propise o zaustavljanju i sprećavanju dolaska stranih Roma i propise o prisilnoj kolonizaciji domaćih Roma. U navedenoj naredbi stoji da «...što se pako stranih skitajućih cigana, dolazećih iz drugih zemľja tiće, od kojih je poznato, da se rado tatbinom, a osobito kradjom konja bave, to se imadu takovi cigani (ciganske ćerge) gdje se zateku, odmah zaustaviti i nakon provedene razprave i konštatovane tudje nadležnosti formalnom odlukom te uz obaviest dotićne tudje nadležne oblasti, preko granice u svoj zavićaj odpraviti, bez obzira na to, imadu li ili neimadu li putnih izkaznica, da li se bave ili ne bave kakovim zanatom...».⁴² U nastavku dijela naredbe, koja se odnosi na strane Rome, upozorava se na potrebu zaustavljanja na međudržavnim i međupokrajinskim granicama. Posebno je zanimľjiv dio naredbe o «prisilnom

³⁸ I. J-ć (pseudonim: Ivan Jagić), Cigansko pitanje, *Gospodarski list*, br. 22, 20. 11. 1888, 169.

³⁹ O kolonizaciji cigana, *Gospodarski list*, 5. 1. 1890, br.1, 7; Utjecaj Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva na donošenje propisa o romskom stanovništvu krajem 1880-ih znaćajan je, no zbog teme i opsega ovoga rada neću ulaziti u daljnu analizu.

⁴⁰ M. Smrekar, *nav. dj.*, 328; I. J-ć, *nav.dj.*, 169.

⁴¹ Isti, 327.

⁴² Isti, 327.

naseljavanju domaćih cigana» koja se sastoji od četiri točke. U tim točkama predviđena je izrada popisa svih Roma, ustanovljenje njihovih zavičajnih prava, pribavljanje osnovnih dokumenata (npr. krsni, vjenčani i smrtni listovi) te jednogodišnji pregled stanja romskog stanovništva na području jedne općine.⁴³ Lokalnim je vlastima ova naredba omogućavala pojačano kontroliranje Roma, posebno nad njihovim kretanjem. Potrebno je napomenuti kako istovremeno s hrvatskim vlastima i ugarske vlasti na inicijativu ugarskog ministra unutarnjih poslova Karla Hieronymija provode sličnu politiku kolonizacije. Radi toga je 1893. proveden obuhvatan popis romskog stanovništva na području Ugarske. U tom je popisu popisano 274.940 Roma: nešto manje od 90 % bilo je stalno naseljeno (243.432), 20.000 ih je povremenih nomada, a tek ih je 9.000 vodilo nomadski život.⁴⁴ Slične zakonske mjere ugarske su vlasti provele početkom XX. stoljeća, a njihov je cilj bio prisilna kolonizacija romskog stanovništva.⁴⁵ Ovi podaci sugeriraju na usklađenost politike ugarskih i hrvatskih vlasti prema romskom stanovništvu na kraju XIX. stoljeća kad su obje politike imale isti cilj: prisilnu kolonizaciju Roma i potiskivanje romske kulture i običaja (npr. romski jezik, ženidbene veze).

Na temelju donesene naredbe iz lipnja 1893., koja se može smatrati zakonskom podlogom za provođenje kolonizacije Roma, pojačan je rad oružničkih snaga na području cijele banske Hrvatske, što je uočljivo u mnogobrojnim izvještajima koje su slali *Odjelu* prilikom uhićenja romskog stanovništva. Najčešće su bili zaustavljani mađarski i slovenski Romi i to na pograničnim krajevima. Tako «stražmeštar» Lončarević u ime postaje u Podsusedu izvještava početkom travnja 1897. oružničko zapovjedništvo u Zagrebu da su «...jučer zatočeni kod sela Galici po stražmeštru Marku Lunariću i oružniku Milanu Rajkoviću cigani Albert Pasen, rodod iz Celja u Štajerskoj te Josip Rithart, Julijana Verona, Adela Brajdić sa jednim dietetom rodod iz Rudolfova u Kranjskoj koji su uhićeni i občinskom poglavarstvu u Sv. Nedjelji predani...».⁴⁶ Zanimljiv je primjer iz veljače 1898. kada su vukovarski županijski organi tražili provedbu istrage o nelegalnom prelasku mađarskih Roma skelom preko Dunava. Oni su bili uhićeni na putu prema sajmu u Mitrovici, a nadležni kotarski organi nisu uspjeli saznati mjesto gdje su se prebacili Romi na područje banske Hrvatske.⁴⁷

⁴³ HDA, sign. 79, UOZV, kut. 1551, 1894. g., br. 12681, 13-16; M. Smrekar, *nav. dj.*, 327.

⁴⁴ *Képek a Magyarországi Cigányság 20. századi történetéből, (Pictures of the History of Gypsies in Hungary in the 20th century)*, Budapest 1993, 345-349; V. Šiftar, *Cigani: minulost v sedanosti*, Murska Subota 1970, 63-65; F. Fancev, *Iz prošlosti i sadašnjosti cigana*, *Narodne novine*, br. 270, 21. 11. 1912, 3.

⁴⁵ Mjere proti putujućim ciganima, *Novi list*, br. 9, 11. 1. 1901, 2; Zakon proti cigana, *Obzor*, br. 115, 26. 4. 1908, 3.

⁴⁶ HDA, sign. 79, UOZV, kut. 1955, 1897. g., br. 21438, 13-16.

⁴⁷ HDA sign. 79, UOZV, kut. 3043, 1898. g., br. 17628, XIII. 1898/143.

Romi su zbog teškoga ekonomskog položaja često bili prisiljeni i na konzumaciju strvina te su zbog toga ponekad bili isticali kao nosioci različitih epidemija. Iz sličnih su razloga županijske vlasti na području Bjelovara u rujnu 1895. donijele odluku o zadržavanju Roma u vrijeme trajanja «svinjske kuge». Takvo zadržavanje uključivalo je zapljenjivanje konja i kola radi sprječavanja širenja epidemije.⁴⁸ Iz navedenog je vidljivo kako je zemaljska vlada ovom naredbom pokušala najizravnije riješiti problem s romskim stanovništvom, a rješenje je vidjela u pojačanoj kontroli nad dolaskom stranih Roma i prisilnoj kolonizaciji domaćih Roma. *Odjel* je ponovno isticao potrebu pojačanog nadziranja pograničnih i ostalih oružničkih službi nad kretanjem stranih romskih nomadskih skupina. Prilikom provođenja kolonizacije naglašen je njezin prisilni karakter koji je uključivao vođenje točne evidencije Roma, a u skladu s time i provođenje prisilnih krštenja i vjenčanja.

Za romski nomadski život karakteristično je konstantno prelaženje granica pojedinih država, pokrajina, županija, kotara ili općina. Razvoj državnih i lokalnih institucija donosio je pojačanu kontrolu granica, što je otežavalo nomadsko kretanje romskog stanovništva. *Odjel* je sredinom 1880-ih donio naredbu o zabrani prijelaza romskog stanovništva s njegova na područje Bavarske (naredba od 6. 12. 1886., broj 50.695).⁴⁹ Zanimljivo je spomenuti kako je prilikom donošenja ove naredbe Ministarstvo unutarnjih poslova u Budimpešti poslalo dopis zemaljskoj vladi u Zagrebu početkom studenoga, a mjesec dana kasnije, *Odjel* je objavio navedenu naredbu.⁵⁰ Slična naredba donesena je i za područje Srbije (naredba od 8. 4. 1894., broj 14.434).⁵¹ Nekoliko mjeseci prije donošenja ove naredbe, *Odjel* je dopisom tražio od županijskih vlasti da u roku od osam dana izvijeste «...da li i u kojem broju cigani iz područja županije - Vašoj upravi povjerene - prelaze u Srbiju, da li isti u tu svrhu traže i dobivaju putnice, te čime se ovi cigani bave u inozemstvu....».⁵² Županijske vlasti izvijestile su kako na njihovu području Romi

⁴⁸ HDA, sign. 79, UOZV, kut. 1551, 1895. g., br. 51047, 13-16; Istaknuo bih članak križevačkog liječnika i veterinara Frana Gundruma u kojem se zalaže za kvalitetniju zdravstvenu kontrolu nad romskim stanovništvom u cilju sprečavanja nastanka i širenja epidemija. Piše kako «...svatko znade, da cigani nijesu baš nikakvi prijatelji čistoće, a kako inače žive vrlo neuredno i padaju u ralje alkoholizma, gube svaku otpornu snagu tijela, pa se lako mogu razboljeti od zaraznih bolesti...živo sam uvjeren, da se cigani, koji rijetko kad pribjegnu liječničkoj pomoći, koji su puni praznovjernih, imaju u našoj domovini smatrati važnim raznosiocima različitih zaraznih bolesti...potsjećam na epidemiju variole pred par godina u Slavoniji, koju su k nam unijeli i kod nas širili cigani pribjegli iz Bosne...» (Fran Gundrum, Cigani i inostranci nestalna boravištva, *Liječnički vjesnik*, 36 (1914) 5, 265-266). Sličan problem oko romskoga nehigijenskog načina života bio je aktualan 1930-ih u Kraljevini Jugoslaviji, što sugerira na težak ekonomski položaj Roma koji su bili prisiljeni konzumirati strvine pa su time bili potencijalni širitelji epidemija (A. Petrović, O jedenju strvina kod Cigana, *Glasnik centralnog higijenskog zavoda*, 19 (1936) 1, 165-173).

⁴⁹ M. Smrekar, *nav. dj.*, 330.

⁵⁰ HDA, sign. 79, UOZV, kut. 859, 1886. g., br. 59885, 13-16.

⁵¹ M. Smrekar, *nav. dj.*, 330.

ne traže dokumente za prijelaz na područje Srbije. Navedene međunarodne ugovore može se objasniti i u okviru provođenja ugarske i hrvatske politike kolonizacije Roma jer su one usklađene s njezinim bitnim obilježjima, npr. sprječavanje romskoga nomadskog kretanja. Zanimljiv je slučaj dolaska dviju romskih obitelji s područja Italije na područje Rijeke krajem rujna 1910., a njihov je dolazak izazvao diplomatski problem. Naime, izgnani Romi iz Italije radi neposjedovanja potrebnih dokumenata izazvali su svojevrsni međunarodni incident. Upravo, zbog neposjedovanja ispravnih dokumenata sušački oružnici nisu dopustili prolaz preko njihova područja na područje Bosne i Hercegovine, gdje su ih usmjerile talijanske vlasti. Istodobno, ih nisu pustile ni austrijske vlasti na područje Istre. Situacija je postala u toj mjeri diplomatski napeta da su se u diplomatske pregovore uključile austrijska i talijanska vlada te ugarska i talijanska vlada. Sami Romi htjeli su natrag u Italiju, no prema dogovoru pregovaračkih strana utvrđena im je nadležnost u Bosni i Hercegovini. Zatim su «...sušačke oblasti, prije nego su ciganima dozvolile prelazak kroz sušački teritorij, dale su ih liječnički pregledati, da ne bi donieli iz Italije koleru Dobivši i tu slobodan prolazak, cigani su prosljedili svoj put u Bosnu, gdje su i nadležni...».⁵³ Zbog posebnoga državnopravnog položaja Rijeke romsko je neposjedovanje potrebnih dokumenata stvorilo međudržavni problem u kojem su sve strane pokušavale spriječiti romsku prisutnost na području svoje zemlje. Iz pisanja *Riječkog novog lista* može se shvatiti da su Romi tek objekt međudržavnih pregovora i ta činjenica sugerira njihov iznimno marginalan položaj. Navedeni primjeri međudržavne suradnje na sprječavanju prelaska nomadskih Roma između pojedinih država naglašava međunarodni karakter u rješavanju «ciganskog problema».

Koliko mi je poznato, posljednji propis koji se odnosio na romsko stanovništvo u banskoj Hrvatskoj do 1918. donio je ban Ivan Škrlec 23. 8. 1916. (broj 69.270). Navedeni je propis naslovljen «O popisu cigana skitalaca i o stalnom nadzoru nad njima», a iz samog je naslova vidljiva svrha propisa.⁵⁴ Potrebno je napomenuti kako se navedeni propis odnosio samo na nomadske («skitalačke») Rome. Propis čine 27 članaka u kojima se zabranjuje Romima «uobičajeno skitanje» te se propisuje upravnim tijelima da u svrhu njihova nadziranja provesti popis («očevidnik») u rujnu 1916. Pri provođenju popisa predviđeno je Romima «...oduzeti sve isprave, oružje, kao i ine za oružje uporabive predmete, nadalje novac i novčane

⁵² HDA, sign. 79, UOZV, kut. 1551, 1894. g., br. 1881, 13-16.

⁵³ Ciganski pohodi, *Riječki novi list*, br. 245, 13. 10. 1910, 2. Vidi i ostale članke glede ovoga slučaja: Ciganski pohodi, *Riječki novi list*, br. 234, 30. 9. 1910, 2; Ciganska afeta na Rieci, *Riječki novi list*, br. 239, 6. 10. 1910, 2.

⁵⁴ Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 23. kolovoza 1916. broj 69.270 o popisu cigana skitalaca i o stalnom nadzoru nad njima, *Narodne novine*, br. 211, 15. 9. 1916, 2-3; Ovim putem zahvalio bih kolegici Vijoleti Herman Kaurić na pomoći pri pronalasku navedene naredbe.

vrijednosti, ter sve to pohraniti. Isto tako valja i oduzeti konje, mazge, magarce, ždrjebad i kola...».⁵⁵ Nakon popisa nomadskih Roma predviđeno je razmještanje dijela Roma u vojsku, cijepljenje i medicinska kontrola, izdavanje iskaznice te im je ograničeno kretanje, obvezatno vjenčanje i zapošljavanje. U istom broju *Narodnih novina*, u kojem je objavljen navedeni propis o Romima, nalazi se članak anonimnog autora «Naseljavanje ciganah» u kojem se navode razlozi donošenja navedenog propisa. U članku se ističe kako je «...obće poznato, da su cigani skitalci na teret ljudskomu društvu te da zadavaju brigu pučanstvu i oblastima. Nebrojene su prevare i krađe, koje su oni počinili sa još brojnije svagdanje štete, što ih čine na tuđem dobru. Kad dođu, osjećaju se kod kuće, smještavaju se na tuđem posjedu bez znanja i privole vlasnika, pasu konje po tuđem zemljištu, sijeku drvo i lože vatru, kidaju plotove, krađu povrće i harače po tuđem imetku. Da budu sigurniji, putuju uvijek u većem društvu, pa nije ništa neobično vidjeti pet do šest šatora i više razapetih na jednom mjestu. Dođe li vlasnik zemljišta, da ih potjera, ustanu svi kao jedan na odpor, pa nisu riedkosti, da se uzprotive i redarstvenim organima, dapače i oružnicima. Svojim bolesnim konjima zarazuju pašnjake privatnika i zemljišnih zajednica ... cigani skitalci svojom osobom ne koriste ni državi, ni zemlji, ni občini...».⁵⁶ Navedeni citat vidljivo govori o velikome nepovjerenju vlasti prema romskom stanovništvu koje se održalo sve do kraja Austro-Ugarske. Imajući na umu da je ban Škrlec donio taj propis u vrijeme Prvoga svjetskog rata, može se objasniti i određena «oštrina» u propisanim član-cima. Hrvatske vlasti pokušale su primorati nomadske Rome na sjedilački način života i iskoristiti ih za ratne potrebe, npr. kao vojnike ili kao radnu snagu u pozadini te pojačanom kontrolom spriječiti njihove kriminalne aktivnosti.

Iz mnogobrojnih navedenih propisa nameće se pitanje njihove uspješnosti, tj. neuspješnosti u provođenju. Ne postoje statistički podaci kojim bi se moglo vidjeti koliki je dio romskog nomadskog stanovništva prešao na sjedilački način života u razdoblju od druge polovine XIX. stoljeća do 1918. Zanimljivo je da se broj Roma konstantno povećavao prema rezultatima popisa stanovništva, no to je vjerojatno bila posljedica usavršavanja popisne metodologije⁵⁷ i intenzivnijega zakonskog reguliranja njihova položaja. Zasigurno se može ustvrditi da romski problem nije uspješno

⁵⁵ Isto, 2.

⁵⁶ Naseljavanje ciganah, *Narodne novine* br. 211, 15. 9. 1916, 5; Navedeni propis 1929. spominje Ljubomir Meštrović u *Domu* te ističe kako je «...tom odredbom postigla vlada u vrijeme rata barem to, da se jedan dio cigana odrekao skitanja, te se je dao na obrađivanje zemljišta. U nekim krajevima Slavonije cigani su stvorili čitave naseobine... (Lj. Meštrović, Kako bi cigani postali radiše?, *Dom*, br. 25, 8. 5. 1929, 5); Zanimljivo je naglasiti kako je ovaj zakon ostao na snazi do 1929., kada autor piše taj rad, što sugerira na to da je problem sa «skitajućim ciganima» ostao neriješen u Hrvatskoj.

⁵⁷ Milovan Zoričić je kao Upravitelj Statističkog ureda u Zagrebu prilikom objavljivanja rezultata popisa žiteljstva od 31. prosinca 1880. istaknuo teškoće u popisivanju romskog stanovništva te

riješen donošenjem i provođenjem propisa u ovome razdoblju jer je i nakon 1918. određeni dio romske populacije zadržao nomadski način života te su i same vlasti priznavale težinu ove problematike i nastojale riješiti navedeni problem.⁵⁸

Zaključak

Izrazito nepovjerenje prema Romima bio je jedan od značajnih razloga za donošenje mnogobrojnih propisa kojim se pokušavalo zaustaviti dolazak i kretanje stranih nomadskih Roma na područje banske Hrvatske. Drugi cilj propisa bio je prisilno kolonizirati domaće romsko stanovništvo, davanjem zemljišnih posjeda u zajam, provođenjem oštrije kontrole nad njihovim kretanjem te je predviđeno uređenje sustava evidencije (matice krštenih, vjenčanih i umrlih). Konstantno pozivanje na pridržavanje postojećih propisa jasno sugerira mnogobrojne propuste lokalnih vlasti koje su morale na terenu provesti donijete propise. Uspješnost u provođenju propisa vrlo je dvojbena jer su dijelovi romskog stanovništva zadržavali i dalje nomadski način života. Neuspješnost navedenih propisa može se shvatiti zbog toga jer se prilikom njihova donošenja posezalo za silom (npr. uhićenjima, protjerivanjem), a ne za kompromisnim rješenjima u suradnji s romskim stanovništvom. Uređenje romskog položaja i danas je aktualno te je nakana ovog rada bila tek omogućiti kvalitetnije sagledavanje prošlosti romskog stanovništva i načina na koje su vlasti u banskoj Hrvatskoj u analiziranom razdoblju pokušavale zakonski riješiti njihov položaj.

piše kako «...podatci o ciganima nemogu služiti nikakvu izražavanju, jer se za popisa kako se kome svidjelo, jednomu naznačio materinjski jezik ciganski, drugome magjarski itd. te se pogreške nisu dale ni naknadno izpraviti...» (M. Zoričić, *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1883, 63); Zoričić 1914. piše kako «...kod sva četiri popisa žiteljstva bio je kod mnogih žitelja cigana materinskim jezikom iskazan rumunjski prema nazivu, što ga narod u mnogim krajevima daje ciganskom jeziku. Za izradbe popisne građe za gg. 1880. i 1890. ovakvi su se žitelji ubrojili među Rumunje, godine pako 1900. i 1910. uzeti su, kako se činilo ispravnijim, samo oni između njih Rumunja, koji su bili porijeklom iz rumunjskih krajeva. Ostali pribrojeni su žiteljima ciganskog mater. Jezika. Odatle u statistici godine 1900. i 1910. broj cigana znatno većim, a broj "ostalnih", u kojima su sadržani i Rumunji, manjim nego li godina 1880. i 1890...» (M. Zoričić, *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1914, 52); Slično primjećuje Fancev 1912. u *Narodnom novinama* gdje ističe da «...podatci našeg statističkog ureda o broju cigana nijesu dosta pouzdani, što se priznaje i u našim publikacijama...miješati cigane s Rumunjima radi istog jezika ne držim nikako opravdanim, jer za karakteristiku cigana nije glavno kojim jezikom govore, ne njihov materinji jezik, nego način njihova života važan je za državu...» (F. Fancev, *Iz prošlosti i sadašnjosti cigana*, *Narodne novine*, br. 270, 21. 11. 1912, 3).

⁵⁸ Upozorio bih na neke značajne radove koji govore o pokušajima rješavanja romskog problema u međuratnom razdoblju na području Hrvatske: I. Esih, *Banovina Hrvatska i problem cigana*, *Jutarnji list*, br. 10250, 7. 8. 1940, 12; I Hrvatska banovina rješava cigansko pitanje, *Novi Balkan*, br. 3, 2. 7. 1940, 2; I. Zatluka, *Ciganski problem*, *Podravske novine*, br. 35, 3. 9. 1938, 2.

Izvori:

1. HDA, sign. 79, OUZV, kutije: 234, 247, 460, 704, 859, 1551, 1955, 3043.
2. Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 23. kolovoza 1916 broj 69.270 o popisu cigana skitalaca i o stalnomu nadzoru nad njima, *Narodne novine*, 15. 9. 1916, br. 211, 2-3.
3. *Obzor*, 1908.
4. *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1914.
5. *Riječki novi list*, 1901, 1910.
6. Smrekar, Milan. *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Sv. 3, Zagreb 1902, 323-330.
7. *Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije*, sv. 1 (1905), Zagreb 1913.
8. *Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije*, sv. 2 (1906-1910), Zagreb 1917.
9. Vežić, Milivoj. *Pomoćnik za javnu upravu: sbirka najvažnijih zakonah i naredbah o javnoj sigurnosti, obćem zdravlju i o narodno-gospodarskoj prigledbi u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji s pripojenom bivšom hrv.-slav. Krajinom*, sv. 1, Zagreb 1884, 93-95, 782.
10. Zoričić, *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1883.
11. Zoričić, Milovan. *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1914.

Literatura:

1. Benaković, Josip, Cigansko pitanje, *Narodna obrana*, br. 186, 11. 8. 1907, 5.
2. Bernard, Bruno. Tolerancija i progon: Romi u razdoblju prosvjetiteljstva, *Svesci: Communio*, 29 (1995) 95, 54-62.
3. Buczynski, Alexander. *Gradovi Vojne Krajine 1 i 2*, Zagreb 1997.
4. Cigani, *Hrvatski narod*, br. 49, 8. 12. 1910, 2-3.
5. Despot, Miroslava. *Osvrt na štampanu građu i literaturu o gospodarskoj povijesti Hrvatske od 1850. do 1918.* (separat iz knjige *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, Zagreb 1967), Zagreb 1967, 304-309.
6. Đidara, Marko. Josip Lovrečić - svećenik, *Prilozi sa Znanstvenog kolokvija 1998. održanog u sklopu 10. Pjesničkih susreta Drenovci, 6. i 7. studenog 1998.*, Otok 1998.

7. Esih, Ivan. Banovina Hrvatska i problem cigana, *Jutarnji list*, br. 10250, 7. 8. 1940, 12.
8. Fancev, Franjo. Iz prošlosti i sadašnjosti cigana, *Narodne novine*, br. 267, 18. 11. 1912, 3 / 19. 11. 1912, br. 268, br. 270, 3 / 21. 11. 1912, 3.
9. Grujučić, Milan M. I Hrvatska banovina rješava cigansko pitanje, *Novi Balkan*, br. 3, 2. 7. 1940, 2.
10. Gundrum, Fran S. Cigani i inostranci nestalna boravišta, *Liječnički vjesnik*, 36 (1914) 5, 262-266.
11. Hrvatić, Neven. Romi u interkulturalnom okruženju, *Društvena istraživanja* 5 (1996) 5-6 (25-26), 913-933.
12. *Hrvatski leksikon*, sv. 1 (A-K), Zagreb 1996.
13. I. J-ć (pseudonim, Ivan Jagić), Cigansko pitanje, *Gospodarski list*, br. 22, 20. 11. 1888, 169.
14. Kalember, Dragica. Kolektivna osuda skitničkog naroda Roma, *Naše teme*, 28 (1984) 7-8, 1305-1308.
15. *Képek a Magyarországi Cigányság 20. századi történetéből*, (*Pictures of the History of Gypsies in Hungary in the 20th century*), Budapest 1993.
16. Kurlat, Franjo. *Rad hrv.-slav. gospodarskog društva i njegov razvitak od godine 1841.-1883.*, Zagreb 1884.
17. Laszowski, Emilij. Povijesna crtica o ciganima, *Narodne novine*, br. 211, 15. 9. 1894, 4.
18. Lovretić, Josip. Otok, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. Zagreb, knj. 2, 1897, 370- 371.
19. Matasović, Josip. Cigani u doba terezijanstva i josefinizma, *Narodna starina*, 8 (1928) 17, 200-201.
20. Meštrović, Ljubomir. Kako bi cigani postali radiše?, *Dom*, br. 25, 8. 5. 1929, 4-5.
21. Naseljavanje ciganah, *Hrvatska straža*, br. 8, 25. 2. 1888, 2-3.
22. O kolonizaciji cigana, *Gospodarski list*, br. 1, 5. 1. 1890, 7.
23. O kolonizaciji ciganah, *Narodne novine*, br. 50, 1. 3. 1889, 1.
24. Petrović, Aleksandar. O jedenju strvina kod Cigana, *Glasnik centralnog higijenskog zavoda* 19 (1936) 1, 165-173.
25. Pongrac, Zvonimir. *Gjelem, gjelem: zbirka ciganskih ili romskih pjesama i melodija (s pregledom povijesti i glazbe Roma)*, Zagreb 2003.
26. Rumbak, Ivan. *Potrebe / problemi romske populacije u Republici Hrvatskoj: integracija bez asimilacije*, Zagreb 2003.
27. Šiftar, Vanek. *Cigani: minulost v sedanjosti*, Murska Subota 1970.

29. Tkalac, Krunoslav. *Babogredska kompanija u sastavu brodske granične regimente*, Županja 1970.
30. Vidmar, Josip I. Registratura Odjela za unutarnje poslove zemaljske vlade u Zagrebu 1869.-1918., *Arhivski vjesnik*, 1 (1958) 1, 411-445.
31. Vojak, Danijel. Romsko stanovništvo u popisima stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1850.-1910., *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004) 2, 701-728.
32. Vojak, Danijel, Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931. na području Hrvatske, *Migracijske i etničke teme* 20 (2004) 4, 447-476.
33. Vojak, Danijel, Odnos između seoskog i romskog stanovništva na području Hrvatske i Slavonije, 1900.-1910., *Sociologija sela* 42 (2004) (165/166), 363-383.
34. Zatluha, Ivan. Ciganski problem, *Podravske novine*, br. 35, 3. 9. 1938, 2.
35. *Znameniti i zaslužni Hrvati : te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925* (Josip Lovrečić i Milan Smrekar), Zagreb 1925 (reprint 1990).

Summary

The Legal Regulation of the Roma Population Status on the Territory of Banal Croatia 1873-1918

In this paper I have analyzed the legal regulation of the position of Romany population in Croatia between 1873. and 1918. Croatian government in Zagreb enacted several regulations with which it intended to prevent the migration of foreign Romany population by creating a more efficient police service in bordering areas. Beside preventing the entering of foreign Romany population into Croatia, Croatian government tried to forcefully colonize the domestic Romany population by legal regulations. In spite of existence of a dozen of legal regulations in this period, the Romany problem remained unresolved, mostly because of the inadequate organisation of local authorities which were supposed to enforce those regulations.

Key words: Romany, laws, colonization, civil Croatia.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 37

U SPOMEN IGORU KARAMANU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2005.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 37

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2005. godine

Naklada

400 primjeraka